הרב מיכאל יהודה אייכנשטיין

"התפילה ד' כלים"

א.

ביאור הרמב"ם למתני' דתפילה ד' כלים

מתני' כלים פי"ח מ"ח: "התפילה ד' כלים התיר קציצה הראשונה ותיקנה טמאה טמא מת וכן שניה וכן שלישית התיר את הרביעית טהורה מטמא מת אבל טמאה מגע טמא מת חזר לראשונה התירה ותיקנה טמאה במגע וכן שניה התיר את השלישית טהורה שהרביעית במגע ואין מגע עושה מגע".

ופי' הר"ש דתפילין של ראש חשוב כד' כלים, מפני שהוא מחולק לד' חלקים, וכל חלק קרוי קציצה - והוא שם כלי קיבול בפ"ע. וכשהתיר בפעם הראשונה כל אחת והחזירה, עד שהתיר את הרביעית עדיין היא בטומאתה הישנה, מפני שנשארה בה עדיין קציצה טמאה בטומאת מת וכולן מחוברות אליה, אך הן מצד עצמם אינם טמאות אלא במגע טמא מת. ועל כן כשהתיר את הרביעית כבר נטהרו כולן מטומאת טמא מת, ואין הן טמאות אלא במגע טומאת מת, וכששב וחיבר את הרביעית הרי היא מצד עצמה אינה טמאה כלל, מכיוון שהאחרות שהן טמאות במגע בלבד אינן מטמאות אותה, ורק מפני שהיא מחוברת אליהן הרי היא גם טמאה במגע טמא מת. וכן כששב והתיר את הראשונה וחיברה וכן את השניה, עדיין יש בכולן טומאת מגע, מפני שהן מחוברות לשלישית. אך כשהתיר את השלישית, אף כשחיברה, פרחה מכאן הטומאה בכלל, שהרי הן אינן טמאות מצד עצמן ואינן יכולות לטמא - והרי הכל טהור. כן פי' הר"ש. ועי' עוד שם, שהביא מדברי התוספתא וכיצד כיוונה לפי' זה, ואף את דברי הר"מ פה"מ יש לכוון לפי' זה עיין שם היטב.

אמנם, הרמב"ם בספרו פ"ז מכלים הי"ב כתב "התפילה של ראש ארבעה כלים היא הרי שנטמאת במת והתיר קציצה ראשונה ותיקנה הרי היא אב טומאה כשהיתה וכן אם התיר השניה ותיקנה ואם התיר אף השלישית ותיקנה והתיר אף הרביעית ותיקנה נעשית כולה ראשון לטומאה שהרי התיר כל אחת ואחת וחזר ותיקנם כולם וכאילו זו תפילין אחרונות שנגעו בראשונות, חזר והתיר הראשונה בפעם שניה ותיקנה הרי היא ראשון כשהייתה וכן אם התיר את השניה ואת השלישית חזר והתיר אף הרביעית ותיקנה הרי היא כולה טהורה שאין הראשון מטמא כלים מפני שהוא ולד כמו שביארנו".

וכבר עמדו הקרית ספר והתו"ח ועוד אחרונים שדברי הרמב"ם לכא' סותרים למה שנראה ממתני' וביאורה, שבפעם שניה ע"י שהתיר את השלישית כבר נטהרה כולה, ואילו ברמב"ם מבואר שבפעם שניה רק כשהתיר ותיקן את הרביעית נטהרה כולה [וכן יש עוד לעמוד על כמה דיוקי לשון ברמב"ם, שיש מהן שעמדו בהם האחרונים ז"ל, ונביאם אי"ה בהמשך דברינו] וצ"ע.

◆

ב.

האם מהני לדין 'עור אחד' תפירה

והנה, ברמב"ם בפ"ב מה' סת"ם הל' א' כתב "כיצד כותבין תפילין של ראש כותבין ארבעה פרשיות על ארבעה קלפים וגוללין כל אחד ואחד לבדו ומניחין אותן בארבעה בתים שהן מחוברים בעור אחד וכו'".

ובספר הקובץ שם הביא את דברי הרמ"ע מפאנו, שיש להוכיח ממתני' דכלים הנ"ל שא"צ שהתפילין של ראש יהיו ממש מעור אחד, כלשון הרמב"ם שמקורה מברייתא דמנחות ל"ד ב', ויש להכשיר אף כשמחובר ע"י תפירה. דהרי במתני' איירי דהתיר ותיקנן לאחר מכן, והיינו שתפרן, וכמש"כ בפה"מ כאן עיין שם, וכן הוכיח הגר"א באליהו רבה על אתר.

אמנם, ספר הקובץ רצה לדחות את ההוכחה עפ"י מה שמבואר בתוספתא דגיטין פ"ב ה"ב גבי גט שנתקרע פסול רשב"א אומר מדבק את הקרעים. והפלוגתא היא אי מהני דיבוק לעניין גט, ויש לדון דה"ה לתפירה, כמו שדימו אותם בתוס' סוטה י"ח ד"ה כתבה. וא"כ לת"ק, דלא מהני דיבוק, ה"ה לתפירה, וקי"ל בכ"מ דהלכה כת"ק, ומתני' אפשר דרשב"א היא, וע"כ יש לפסול כל שלא נעשה ממש מעור אחד, וכמש"כ הב"ח ס' ל"ב ד"ה ויעשה [והובאו דבריו בבה"ל ס' ל"ב ס' ל"ח ד"ה מעור אחד. עיין שם מה שכ' לדון שאפשר דמחלוקת בתוספתא וסתמא במתני' הל' כסתם דמתני', אך סיכם דבריו שיש מקום להחמיר] עיין שם.

אמנם, הדברים תמוהים לכאורה, דהא הרמב"ם הביא את מתני' דכלים לדינא, ולדברי ספר הקובץ דברי הרמב"ם סתרי אהדדי, דמתני' דכלים אינה כהלכה, דבעי דתפילין של ראש יעשו מעור אחד ממש, וא"כ עכ"פ ברמב"ם מבואר שלא כדבריהם, וצ"ע.

והנה, בעיקר הוכחת הרמ"ע והגר"א, הן אמנם כן מבואר בר"מ בפה"מ דאיירי שהתיר את הקציצה ואחר תפרה, אך באמת מנ"ל הא, דילמא לא איירי אלא שהשרה כל קציצה וריככה ואחר מעכה ופסקה מלהיות בית קיבול ונטהרה ואחר החזירה לקדמותה, ולעולם מתני' איירי בתפילין העשויים מעור אחד ממש, ומנ"ל אכן דמיירי דווקא שהתירה לגמרי ותפרה לאחר מכן וצ"ע [ושו"ר בספר קהילות יעקב מנחות שכ' כן בשם ספר עמודי אור, ועי' שם מה שדן בזה].

אמנם נראה דביאור דבריהם, דסברי דאי אכן מיירי שלא התיר כל קציצה ממש, אלא שמעכה, א"כ היה דינה כשהדרה שהדרה לקדמותה ולטומאתה הישנה, וכמו שמצינו במתני' דכלים בכמה דוכתי (עיין שם בפי"ח מ"ט ובפ"ט משנה א' לעניין מפרק את המיטה, שכל שדעתה להחזירה הרי היא חוזרת לטומאתה הישנה כששב ומחזירה), וה"נ הכא י"ל דאי היה ממעכה בלבד ומחזירה לא היתה מטהרת כלל [ועי' לשון התוספתא שהובא בר"ש על אתר דומיא דמתני', שכ' שם מיטה שפירש ממנה איבר אחד ונתנו בזווית אחת והחליפו וכו', והיינו דווקא דהניחו בקרן זווית והחליפו באחר, דאל"כ הדר לקדמותו עיי"ש, אולם עי' תוס' שבת קי"ב ב' ד"ה סנדל "דל"מ טומאה ישנה אלא בכלי מתכות" וצ"ת]. ועל כן ביארו מתני' דווקא כשהתירה ממש ושוב תפרה.

◆

ג.

יישוב דברי הרמב"ם

ואם כן, יתכן היה שיש ליישב את דברי הרמב"ם, דאכן הרמב"ם לא הביא מתני' כצורתה, דלהלכתא בעי תפילין מעור אחד דווקא וכמו שהעלה ספר הקובץ כפסק הב"ח, וא"א להביא מתני' כצורתה, דהיא דעת רשב"א דמהני אף ע"י תפירה, ועל כן הביא מתני' באופן הנ"ל, דמיעך כל קציצה [וקצת יל"ע ע"ז מלשון התיר] ואח"כ תיקנה והחזירה למה שהיתה, והרי שלפי זה כמו שאמרנו בכל פעם ופעם הדרה לקדמותה ולטומאתה הישנה.

אמנם, כשכבר עשה כן בכל הארבע הרי י"ל דמיהא כעת פנים חדשות באו לכאן ואזלה לה טומאתה הישנה, דלא דמי למיטה של פרקים שחשיבה כעומדת לחזרה וע"כ לעולם הדרה לטומאתה הישנה. משא"כ הכא, אף דאמרינן דהדרא לטומאתה הישנה הרי כל שפנים חדשות באו לכאן י"ל דנטהרה לגמרי מטומאתה הישנה, ומ"מ הרי היא טמאה מגע טמא מת שכאילו נגעו תפילין חדשות אלו בתפילין הישנות. ואם כן אף כשעשה כן בפעם השניה נמי א"א לה לכולה להיטהר אלא כשעשה כן בכל הארבע, שהרי בלא שפנים חדשות באו לכאן ע"י תיקון של כל אחת מהן, הרי היא חוזרת לטומאתה הישנה, ורק כשעשה כן בפעם שניה נמי בכולן נטהרה לגמרי.

ולשון הרמב"ם מורה מאד על עיקר מש"כ, דכתב "ואם התיר אף השלישית ותיקנה והתיר אף הרביעית ותיקנה נעשית כולה ראשון לטומאה שהרי התיר כל אחת ואחת וחזר ותיקנם כולם וכאילו זו תפילין אחרונות שנגעו בראשונות". ומש"כ ואם התיר אף השלישית וכו', ראיתי שכבר עמד הערוך השולחן העתיד שלכאורה אינו מובן על מה ולמה צירף את השלישית לרביעית. ולדברינו הביאור פשוט, דלמה דמבואר במתני' הרי אחר שהתיר את השלישית ותיקנה בפעם הראשונה לא התרחש מידי יותר מהשניה והראשונה, שהרי גם עתה שהחזירה עדין היא טמאה מת מחמת הרביעית, והן עצמן רק במגע. אך לפי מש"כ הרמב"ם הרי הדבר תלוי בקרבתה להיות פנים חדשות, ובשלישית נתקרבה לכך וברביעית נעשית פנים חדשות לגמרי.

וכן המשך דברי הרמב"ם מורים על ביאורנו, שכתב "וכאילו זו תפילין אחרונות שנגעו בישנות" ומשמע כמש"כ, שאין סיבת ירידת דרגת הטומאה משום שהשלושה נגעו ברביעית בשעה שנתחברו לה קודם שהתירה כבמתני', אלא משום שכל תפילין אלו האחרונות חשובות שנגעו בישנות, וכמו שבארנו ועי' היטב.

אלא שיש עוד לעיין, דהנה נראה דהיה אפשר להביא מקור לביאורנו ברמב"ם, מדתנן שם במשנה ו' לגבי מיטה שהיתה טמאה מדרס ונשברה ארוכה ותיקנה טמאה מדרס נשברה שניה ותיקנה טהורה מן המדרס אבל טמאה מגע מדרס, והובא ברמב"ם שם בפכ"ז הי"א. והיינו לכא' דומה למש"כ, שאם ניטלה ארוכה אחת ותיקנה אכתי היא בטומאתה משום שאין היא מטהרת כלל ע"י מה שנשברה בה ארוכה אחת, אבל כשניטלו שתיהן ותיקנן כבר הוי פנים חדשות וטהורה מן המדרס, ומ"מ היא טמאה מגע מדרס. וזה דומה לכאורה למה שבארנו בדברי

הרמב"ם, שע"י שהתיר את כולם פנים חדשות באו לכאן ונטהרה מטומאה ישנה, אך מטמאה היא טומאת מגע, מחמת שכאילו נגעה החדשה בישנה, וכן הוא אף המשך דברי הרמב"ם וכן סנדל שהוא טמא מדרס וכו' ומתבאר ע"ד זה עיי"ש.

אמנם יש לעי' ע"ז, דהר"ש במתני' שם באר דהטעם דאכתי היא טמאה מגע מדרס הוא מפני שנטמאה כולה במגע, מחמת שכולה מחוברת לארוכה שתיקן בה בפעם ראשונה שקיבל ממנה טומאת מגע מדרס, וע"כ אף שכעת נטהרה מטומאתה הישנה אכתי היא טמאה בטומאת מגע זה. ועי' תוי"ט שם שכ' שמה שבאר כן הר"ש הוא מפני דקי"ל כר"י בפכ"ז מ"ט י', דלית ליה טומאת בית הסתרים וכמש"כ אף הרמב"ם שם בפכ"ג ה"ט. וא"כ צ"ע, האיך נימא הכא כמש"כ, דהטומאה בא להן מגופן שכאילו תפילין חדשות נגעו בישנות, והא הוי כמגע בית הסתרים שפסק הרמב"ם דלא שמיה מגע, וצ"ע.

ושמא יש לחלק ולומר שכל מחלוקת ר"מ ור"י אינה רק כדאיירי התם כשחילק בגד של שלושה על שלושה שיש בו טומאת מדרס, דבזה חלקו ר"מ ור"י האם נימא דנוסף לכך שיש בו שם טומאת מדרס יש בו גם טומאת מגע מדרס, מחמת שהוא נוגע בחלקיו זב"ז. ולר"י לא אמרינן כן, וע"כ כשנחלק ובטל ממנו שם מדרס לא חשיב שיש כאן מ"מ טומאת מגע מדרס מחמת שנגעו כל הזמן החלקים זב"ז, דחשיב כמגע בית הסתרים דלא חשיב מגע. אך הכא, דהוי גוף אחד שלא נחלק ורק שחשיב כפנים חדשות, אפשר שכן יש לומר, שחשיב הפנים חדשות הללו כיון שבאו ונולדו מהפנים הישנות כאילו נגעו בו, שהרי באו ממנו. ויתכן שכן יש לומר נמי במתני' דהתם וא"צ למש"כ הר"ש, וצריך עיון ותלמוד בזה. וכן צריך עיון הדק היטב בגדרי הדרה לטומאה הישנה, האם י"ל בו דין פנים חדשות באו לכאן בכהאי גוונא, וכמו שהעלנו מלשון הרמב"ם, וה' יאיר עינינו בתורתו.

◆

ד.

חלוקת הבתים נובעת מחלוקת הפרשיות

נחזור לעי' בדברי הרמב"ם שהבאנו לעיל בפ"ב מה' סת"ם ה"א "כיצד כותבין תפילין של ראש כותבין ארבעה פרשיות על ארבעה קלפים וגוללין כל אחד ואחד לבדו ומניחין אותן בארבעה בתים שהן מחוברים בעור אחד ושל יד כותבין את ארבע פרשיות בארבעה דפין על קלף אחד וגוללו כמין ספר תורה מסופו לתחילתו ומניחו בבית אחד".

ובב"י או"ח סי' ל"ב העיר על מה שהשמיט הרמב"ם מה דאי' במנחות ל"ד ב' כתבן בעור אחד והניחן בד' בתים כשר, והניח בצ"ע. וראיתי בערוך השולחן או"ח ס' ל"ב ס' פ"ז שבאר שאכן הרמב"ם סובר דביאור הגמ' הנ"ל הוא דרשאי לכתוב על קלף אחד אך לבסוף חייב לחותכם זה מזה, וכל שלא חתך לבסוף את הפרשיות והניחן בכל בית כל אחת בפ"ע פסול. וזה הטעם שלא הובא דין זה ברמב"ם, שהוא פשוט שרשאי לכתוב על קלף אחד ולחתוך, עיין שם ועוד צ"ע.

אמנם, נראה שיש להראות עניין זה מלשון הרמב"ם, דהנה לשון הרמב"ם, שמקורו מהברי' בגמ', היא: "כיצד כותבין תפילין של ראש וכו' ושל יד כותבין וכו'". וכן כל הפרק שם דן בצורת כתיבת הפרשיות, ויש לעי' למה דין זה של צורת הבית של ראש ושל יד כתבו הרמב"ם בדיני הכתיבה וצורת הפרשיות הפתוחות והסתומות וכו', לכא' היה לו לכלול זאת בהלכות צורת הבתים, ואפשר שהיה לו למנותם בכלל מש"כ שם בפ' שלישי ה"א, שמונה הלכות יש במעשה התפילין כולן הלל"מ וכו' שיהיו מרובעות וכו' ושיהיה בעור של ראש צורת שין מימין ומשמאל וכו', והיה לו לכא' למנות אף עיקר דין זה שם, וכמו שאכן כ' שם בה"ב את סדר מעשה עשית התפילין של יד ושל ראש וצ"ע.

ומה שהיה נראה מזה, דאכן דין זה של צורת הבתים של ראש ושל יד אכן יסודו אינו הלכה בצורת הבתים של יד ושל ראש, אלא יסודו הוא דווקא דין בצורת הכתיבה של הפרשיות של יד ושל ראש, שהשל ראש דין הד' פרשיות להיכתב בדווקא על ד' קלפים והשל יד דינו להיכתב על קלף אחד, ורק דנאמר דצורת הבתים צריך להתאים לצורת כתיבת הפרשיות, וע"כ השל ראש הינו מחולק לד' בתים אף שצריך שאף הוא יהיה מעור אחד, והשל יד צריך שיהיה עשוי כצורת הפרשיות שלו, וע"כ הוא עשוי כבית אחד.

ולפי זה יובן מה דכתב הערוך השולחן, שלדעת הרמב"ם בעי דווקא שיחתוך כל פרשיה לעצמה, שאכן כפי משמעות לשון הרמב"ם שעיקר דין זה הוא דין בצורת הפרשיות ולא דין בבתים, א"כ בודאי עיקר דין זה הוא בדווקא ע"י שיחתוך בשל הראש כל פרשה לעצמה, דכל דין הבתים המחולקים הוא רק תוצאה של הדין הנא' בפרשיות שיהיו מחולקות כל אחת לעצמה. אולם, מי שסובר שבדיעבד מהני אף שלא חילק הפרשיות, כפשיטות הסוגיא במנחות, הרי בודאי סובר שעיקר דין זה נשנה בצורת הבתים, שהשל ראש יהיה מחולק לד' בתים והשל יד יהיה עשוי בית אחד.

ויתכן שיש להביא לכך מקור מלשון הכתוב בפ' ואתחנן "וקשרתם לאות על ידך והיו לטוטפות בין עינך", דיעוין ברי"ז הלוי עה"ת שכ' על שינוי הלשון בין וקשרתם האמור בשל יד לוהיו האמור שבשל ראש, וכ' שהכוונה לרמוז בזה על השין של תפילין של ראש שהוא בכלל התורת ה' האמור בתפילין כמבואר בשבת כ"ח, דוהיו האמור בשל ראש קאי על והיו הדברים האלה האמור שם לעיל, והכוונה דהדברים האלה יהיו בעצמם לטוטפות בין עינך, דהיינו שייכתב על הבית בעצמו הדברים האלה, עיין שם כל דבריו.

ועפ"י מה שנתבאר יתכן שיש לבאר באופן אחר, שנא' כאן דהדברים האלה בעצמם יהיו לטוטפות בין עינך. והכוונה היא כדפי' הגמ', דטוטפות הכוונה לארבעה, דטית בכתפי שתים וכו', והיינו דבעצם צריכות הפרשיות עצמן, דהן "הדברים האלו", להיות מחולקות לד' ולהיות לטוטפות בין עיניך, ורק שעושה אף את הבתים בצורת הפרשיות, להיות ניכר שהדברים האלו נעשו לטוטפות בין עינך וכמו שנתבאר [והערני הגאון רבי חיים מאיר שטינברג שליט"א לעי' בשינוי לשון רש"י במש"כ בפ' ואתחנן למש"כ בפ' בא בביאור "טוטפות", אם הכוונה לבתים או לפרשיות עיין שם].